

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ז, תשט"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בָּבֶל, עֲרַפֶּל, אֲמַרְפֶּל — והשמות הסגוליים

מר נ' מחיפה שואל :

מדוע השמות בָּבֶל, עֲרַפֶּל, אֲמַרְפֶּל — מוטעמים
 מלרע, כלומר בהברתם האחרונה? הלא בהברה זו יש
 תנועה קטנה, וההברה סגורה היא! והרי מתוך
 הדקדוק, שלימדונו מורינו, אנו יודעים, שמלה
 המסתיימת בתנועה קטנה שבהברה סגורה — נגינתה
 מלעיל: כמו סֶפֶר, מֶלֶךְ, בָּגֶד, עֶבֶד, קֹדֶשׁ, חֹדֶשׁ, בֵּית,
 יָצַר וכדומה. מדוע שונים השמות בָּבֶל, עֲרַפֶּל ואֲמַרְפֶּל
 מן השמות שהזכרנו קודם, והם מוטעמים מלרע?

בפתח תשובתנו על שאלה זו — שתי הערות כלליות:
 א. — יש לדעת ולהבין, שאין ההטעמה תלויה בטיבן
 של התנועות — הגדולות הן אם קטנות — אלא להפך:
 „גדלותן” או „קטנותן” של התנועות תלויה במקומה של
 ההטעמה. הגייתה של לשון מדוברת קדמה לכתיבתה בספר.

ההטעמה היא עניין שבהגייה למעשה, ואילו כתיבת הקמץ הגדול או הפתח — עניין היא בייחוד ללשון הכתובה. ואין ההגייה נגזרת אחר הכתוב, אלא הכתוב מביע את ההגייה. במה דברים אמורים? בלשון חיה, הנמסרת בעיקר ע"י הדיבור והנקלטת על ידי שמיעה.

הוזה אומר: לא התנועה הגדולה גורמת שתבוא ההטעמה בהברה מסוימת, אלא העובדה, שהברה זו מוטעמת היא, עשויה לגרום, שתנוקד בתנועה גדולה.

ב. — כל ההבחנה בין מה שספרי הלימוד קוראים תנועות גדולות ובין מה שהם קוראים תנועות קטנות — מאוחרת היא, ולא הייתה קיימת בזמן חיותה של הלשון. ולא זו בלבד, אלא שאין זו הבחנה של דברים ממשיים, אלא הבחנה מלאכותית, שהומצאה בידי המדקדקים העבריים הספרדיים על יסוד המבטא הספרדי. הניקוד שלנו — לעומת זאת — נוצר על יסוד מבטא אחר, לא-ספרדי, מבטא שהבחין בין קמץ לפתח, אבל לא הבחין בין קמץ גדול לקמץ קטן. אם נזכור שתי הערות אלה, נשתחרר ממשפטים קדומים ומאמונות טפלות, שהונחו ביסודה של הוראת הדקדוק לתלמידים.

ולעצם השאלה:

ההטעמה בשמות הנקראים סגוליים, — כגון מֶלֶךְ, סֶפֶר, כּוּתֵל, בֵּית, יַעַר, מֶצֶח — היא מלעיל, בהברה שלפני האחרונה, לא משום שהברה זו סגורה ותנועתה קטנה — סגול, פתח, חיריק קטן — אלא להפך: הברתם האחרונה מנוקדת בתנועה קטנה, משום שהמלים מוטעמות מלעיל.

ומדוע הסגוליים מוטעמים מלעיל? נביא את התשובה
 כלשונו של „דקדוק הלשון העברית“ לדוד ילין (עמ' 124):
 „כל השמות שהיו בעיקרם בתנועה אחת ושני שְׁנאים
 אחריה, נוספה בהם בזמן ידוע להקלת המבטא תנועה קטנה
 עוזרת אחרי התנועה העקרית, שהיא על פי רוב סגול.
 ולכן נקראים כל השמות שנוספה בהם תנועה בסופם בשם
 סגוליים, אף אם התנועה הנוספת בהם אינה סגול, כגון
 שָׁמַח, בֵּית, בָּהוּ. בכל השמות האלה נשארה ההטעמה במקומה
 העיקרי, זאת אומרת בתנועתם הראשונה, העיקרית, ע"כ.
 וייצמר עוד לפי דרך זו נוהגים גם שמות, ששתי
 ההברות האחרונות בהם דומות לצורת הסגוליים, כמותפארת,
 מפלת, מחברת, ועוד כמה צורות דקדוקיות דומות בצורות
 הריבוי הזוגי (אָנִים) ובפעלים מסוגים אחדים (יֵשֵׁב, יֵבֶן).
 בשמות הסגוליים בצורתם הקדומה לא הייתה, כמשוער,
 אלא הברה אחת, תנועה אחת. הצורה הקדומה הייתה מֶךְ.
 סָר, עָבַד, כפי שמעידות הצורות שבנטייה: מֶכֶּי, סָרִי,
 עָבָדִי. ההטעמה, שהייתה בתנועתם היחידה, נשמרה בה גם
 לאחר שנוספה תנועת העזר, הסגול של ההברה האחרונה.
 בשמות ערפל, אמרפל, בקל — התנועה האחרונה
 אינה תנועת עזר מאוחרת. היא תנועת מקורית, שהייתה גם
 בצורתה הקדומה של המלה. הטעמת המלה הייתה מלרע,
 בהברה הסופית, כמו בשמות שבעברית בדרך כלל.
 ולא רק בשמות אלה יש תנועה קטנה בהברה הסגורה
 המוטעמת מלרע. יש רבים כיוצא בהם: ברַץ, כרַמֶּל, גרַזן,
 דונַג, סוגַר, סַמְדַר, צֶצֶץ, פָּרַס, סָפַרַד, צֶרְפַת, אשכנַז ועוד

ועוד. גם הסתח – כידוע, נחשב בספרי הדקדוק כחנועה
קטנה.

סיכומו של הדבר: משקל השמות הנקרא סגולי
מהווה סוג מיוחד של שמות, שטעמם מלעיל, ואין להקיש
מהם על שמות אחרים.